

درآمدی بر علم کتابشناسی*

دکتر محمود الهوش

ترجمه: حسین علینقیان

چکیده

کتابشناسی، یکی از مهمترین شاخه‌های علوم کتابداری و اطلاع رسانی است و از آغاز پیدایش، تعاریف متعددی از آن صورت گرفته و تطورات و تغییرات بسیار یافته است.

واژه بيبوگرافي برگرفته از زبان یونانی است و به معنای نوشتن یا استنساخ کتاب‌ها مورد استفاده و رواج داشت. پس از سده هفدهم میلادی، معنای آن از تحریر و نوشتن کتاب‌ها، به مفهوم نوشتن درباره کتاب‌ها تغییر یافت. هدف کتابشناسی این است که تا حد ممکن برای محققان و مریبان، امکان شناخت منشورات و تغییرات و تحولات در زمینه نشر را در هر یک از عرصه‌های تخصصی در همه جای دنیا فراهم آورد. کتابشناسی، آمیزه‌ای است از علم و فن. فن در این راستا، متضمن ثبت کتاب‌ها و موارد مکتوب دیگر است، و علم با صنعت کتاب‌ها و تدوین آنها ارتباط دارد. کتابشناسی از لحاظ تقسیم بندی، دارای سه نوع است: تاریخی، تحلیلی (انتقادی) و شمارشی (نظام یافته). می‌توان کلیه انواع و اقسام کتابشناسی را در دو گروه بزرگ منحصر ساخت که در هر یک، انواع کتابشناسی‌ها داخل شوند: ۱. کتابشناسی‌های جهانی، مثل فهرست‌های کتابخانه کنگره، فهرست‌های موزه بریتانیا و فهرست‌های کتابخانه ملی پاریس. ۲. کتابشناسی ملی، که مهمترین ابزار ثبت کتاب‌شناسی در هر کشور به شمار می‌رود.

* این مقاله، ترجمه و تلخیص بخشی از کتاب المدخل الی علم البیبوگرافیه اثر دکتر ابوبکر محمود الهوش (چاپ اول: المکتبه الأكادیمیه، مصر، ۲۰۰۱ میلادی) است.

علم کتابشناسی و تطور معنایی آن در گذر تاریخ

کتابشناسی در سده بیستم، به دلایلی، اهمیت ویژه‌ای یافت یکی احتیاج به مکانیزمی مؤثر در ثبت و ارائه اسناد و وثایق ارتباط انسانی در عصر جدید در مواجهه با پیشرفت وسیع نشر؛ و دیگر نیاز خاص کشورهای پیشرفته به دستیابی به اطلاعات علمی و تکنولوژیک. به درستی گفته‌اند که بدون وجود کتابشناسی، اسناد و مدارک مدنیت از بین رفته و برای نیازمندی‌های انسان قابل استفاده نخواهد بود.

کلمه ببلیوگرافی در اصل، از زبان یونانی آمده است. این واژه، مرکب است از دو کلمه یونانی (Biblion) به معنی کتابچه که صورت تصغیر یافته (Biblos / کتاب) است و کلمه (Graphia) که اسم فعل مأخوذ از (Graphien) یعنی نگارش / می‌نگارد است، و صورت ترکیب یافته این دو، (Bibliographia) است. زبان لاتین، این واژه را بدون تغییر برگرفت و در عصر جدید، این واژه به صورت معرب به زبان عربی راه یافت و سپس به اصطلاحی شایع، تبدیل شد و آن عبارت است از علمی مستقل، که از مهمترین شاخه‌های علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی به شمار می‌رود، به طوری که شبکه بزرگی از موضوعات، و مجموعه پیچیده‌ای از روش‌ها و تحقیقات را تحت پوشش قرار داده است. چرا که وظیفه آن، بررسی تولیدات فکری انسان در چارچوبه‌ای بوده که همه روزه گسترش می‌یافته است.^۱

واژه ببلیوگرافی در اصل وضع آن، همچنان که در عصر هلنی متداول بود، به معنای نوشتن یا استتساخ کتاب‌ها استفاده و تداول داشت. آنگاه به زبان لاتین و از آنجا به زبان‌های جدید اروپایی و سپس به دیگر زبان‌های دنیا منتقل شد.

پس از سده ۱۷ م معنای آن از نوشتن کتاب‌ها، به مفهوم دیگری، یعنی نوشتن درباره کتاب‌ها تغییر پیدا کرد. هارولد لایندر نوشته: «نخستین بار استفاده از واژه کتابشناسی در این معنی، در سال ۱۹۳۳ م با انتشار کتاب کتابشناسی سیاسی توسط گابریل نوده صورت گرفت^۲ و نول مالکس آن را تأیید کرده است»^۳.

واژه یا اصطلاح کتابشناسی، از سده هفدهم تاکنون، دچار تطورات و تغییراتی شده است. مثلاً فرهنگ Fenning که در سال ۱۷۶۱ م انتشار یافته، کتابشناس را «فردی که کتاب‌ها را می‌نویسد، یا استتساخ می‌کند»^۴ معرفی کرده است. آنگاه انتقال معنایی مهمی از واژه کتابشناسی صورت گرفت و آن همان نوشتن پیرامون کتاب‌ها بود. این انتقال معنایی برای اولین بار در سال ۱۷۶۳ م در فرانسه انجام گرفت. سپس این مفهوم، یعنی

کتابت کتاب‌ها، از اواخر سده هجدهم به افول گرایید و سپس همین معنای اخیر و شایع (نوشتن درباره کتاب‌ها)، تغییرات و تطورات ذیل را به دنبال داشته است:
در فرهنگ آکسفورد، کتابشناسی به صیغه‌های مختلفی بر اساس ترتیب پیدایش آنها آمده است:^۵

الف) کتابشناس (Bibliographer)

۱. کاتب یا ناسخ کتاب‌ها: در کتاب مذکور آمده که این معنی در سال ۱۶۵۶ م به کار رفته است و دو نویسنده، یعنی Fenning و Blount آن را در سال ۱۷۶۱ م به کار برده‌اند. این معنی هم اکنون مهجور بوده و فرهنگ آکسفورد نیز به آن اشاره کرده است.
۲. کتابشناس: یعنی کسی که درباره کتاب‌ها و توصیف موضوعات و گزارش چاپ و نشر آنها می‌نویسد. فرهنگ آکسفورد برای این معنی، به دو متن از دو نویسنده به نام‌های Dibdin (سال ۱۸۱۴ م) و Buckle (سال ۱۸۶۹ م)، استناد جسته است.

ب) کتابشناسی (Bibliography)

۱. نوشتن یا استنساخ کتاب‌ها، که در سال ۱۶۷۸ م به کار رفته و معنای مهجوری است.
۲. توصیف روشمند کتاب‌ها و گزارش تاریخ، تألیف، چاپ، انتشار و چاپ‌های مختلف کتاب‌ها. فرهنگ آکسفورد برای این مفهوم، شواهدی از سال‌های ۱۸۱۴ م - ۱۸۵۴ م و ۱۸۷۰ م آورده است.
۳. کتابی که متضمن همین جزئیات باشد. این معنی در سال ۱۸۳۸ م پیدایش یافت.
۴. فهرست کتاب‌های یک مؤلف یا یک کشور و یا فهرست موضوع یا ایده‌ای مشخص. این معنی از کتابشناسی، در خلال سال‌های ۱۸۶۹ تا ۱۸۷۹ م به وجود آمد، و فرهنگ آکسفورد در این ارتباط، متونی را شاهد آورده است.^۶

ج) Bibliographical

مربوط به کتابشناسی است و در سال ۱۸۰۲ م ظهور یافت.

د) Bibliographically

زیر مجموعه کتابشناسی و در سال ۱۸۲۴ م پدید آمده.
محققان به منظور غلبه یافتن بر این واژه، اصطلاح Bibliology (بیبلیولوژی) را

ترجیح داده و به کار بستند، اما این اصطلاح، شیوع پیدا نکرد. واژه Book Lore نیز در برخی جاها رواج یافت، اما به مانند قبلی شایع نشد. پولارد در چاپ یازدهم دانشنامه بریتانیا که مطلبی در مورد کتابشناسی نوشته، عنوان مقاله‌اش را بیبلیوگرافی و بیبلیولوژی قرار داده است.

دانشمند کتابشناس، والتر گرگ (۱۸۷۵ - ۱۹۵۹ م) در دو سخنرانی ارائه شده در کنفرانس، در سال‌های ۱۹۱۲ و ۱۹۳۲ م از عدم شایع شدن اصطلاح بیبلیولوژی اظهار تأسف کرد.^۷

با وجود قبیل و قال‌هایی که درباره دقیق نبودن اصطلاح بیبلیوگرافی صورت گرفته، اما این اصطلاح، به ناچار، شیوع و رواج یافت و والتر گرگ در تعریف کتابشناسی تأکید کرده که آن: «بررسی و تحقیق در مورد کتاب‌ها به عنوان موضوعی مادی، و جدای از محتوای ادبی آنهاست». او با تأکید بر جنبه مادی کتاب، بین تحقیق کتابشناختی و تحقیق موضوعی یا ادبی، تفاوت و تفکیک قائل شده است. او همچنین در سال ۱۹۴۵ م همان تعریف از کتابشناسی را دوباره تکرار کرد.^۸

می‌توانیم از موضوعاتی که در آن به نحوی، اصطلاح کتابشناسی به کار رفته و نیز در فرهنگ اصطلاحات انجمن کتابخانه‌های آمریکا، یک نمای کلی از این علم به دست آوریم، و چهار معنی از آن را استخراج کنیم:^۹

۱. بررسی شکل / جنبه مادی کتاب‌ها با مقایسه اختلافات انتشاری، چاپی و نسخه‌ای، به مانند تعیین تاریخ متون و نقل آن؛
۲. گزارش و توصیف کتاب‌ها به شیوه‌ای صحیح و در ارتباط با تألیف و چاپ‌ها و شکل مادی آنها؛

۳. تهیه لیست کتاب‌ها و نقشه‌ها و...؛

۴. کاتالوگ (لیست) کتاب‌ها و نقشه‌ها و...

در بیانیه‌ای که به سال ۱۹۵۰ م از طرف کتابخانه کنگره صادر شد،^{۱۰} خلاصه اهداف و وظایف کتابشناسی بدین شرح اعلام گردید:

۱. هدف کتابشناسی این است که تا حد ممکن برای پژوهشگران و محققان و مربیان، امکان شناخت منشورات و تغییرات و تحولات در زمینه نشر را در هر یک از عرصه‌های تخصصی در همه جای دنیا فراهم آورد؛

۲. ارائه تحقیقات و انجام طرح‌های موفق؛

۳. ارائه راهکارهایی برای رشد و شکوفایی تمدن‌ها و فرهنگ‌ها و بهره‌مند ساختن افرادی که به نوعی بر مکتوبات و منابع شناختی تمدن، تکیه می‌کنند؛
 ۴. به اشاعه اطلاعات و معلومات و اعتلای دانش‌ها در زمینه‌های گوناگون کمک می‌کند.
 سازمان یونسکو و کتابخانه کنگره، مفهوم کتابشناسی را در کتابی با عنوان: خدمات و تحقیقات کتابشناسی کتابخانه کنگره: وضعیت کنونی و امکان بهبودی،^{۱۱} توسعه دادند...

کتابشناسی: فن یا علم؟

کتابشناسان، در اینکه آیا کتابشناسی علم است یا فن، نظرات مختلف دارند. به تعبیری آیا کتابشناسی، تحقیق علمی صرف بوده یا یک کار اجرایی در زمینه‌ای مشخص است با وجود نظرات بسیاری که در این زمینه ارائه شد، شاید بتوان گفت حقیقت بین این دو نهفته است.^{۱۲} علم به معنی روش و طریق است، و فن یعنی عرضه و ارائه مؤثر یک چیز.

فن در این راستا، متضمن ثبت کتاب‌ها و مواد مکتوب دیگر است، اما علم با صنعت کتاب‌ها و تدوین آنها ارتباط دارد. علم در کتابشناسی، دارای جوانب متعددی است. کتابشناسی تحلیلی یا انتقادی، پژوهشگر را به کتابشناسی تاریخی، که وظیفه‌اش بررسی تاریخ کتابت، چاپ، تجلید و کتاب آرایی است، سوق می‌دهد. و اینها همه در حوزه فن، قرار دارند.

برخی، کتابشناسی را علم دانسته و بر آن اصرار کرده‌اند و برخی نیز جانب فن را گرفته‌اند. اما در حقیقت باید گفت: کتابشناسی نه علم مطلق است و نه فن مطلق، بلکه آمیزه‌ای از علم و فن است. فن در اینجا ثبت و ضبط کتاب‌ها، و علم صنعت کتاب‌ها است.^{۱۳} اسدیل گفته: «هر علمی در عرضه موضوع خود، فن است و هر فنی در روش خود، علم است».

مالکس معتقد است که نمی‌توان گفت کتابشناسی فن یا علم است و اخیراً به یک نتیجه موقت رسیده و آن اینکه: «کتابشناسی توصیفی، جدای از دیگر کتابشناسی‌ها، علم به حساب می‌آید، در حالی که کتابشناسی شمارشی (نظام یافته)، فن محض است». روبینسون، نظر دیگری داده و گفته: «کار ما در درجه اول، فنی است، اما این فن به علم

کتاب و شناخت زبان و تولیدات فکری، بسیار نیازمند است». در این راستا مقایسه تحلیل مالکس با تحلیل کتابشناس انگلیسی سراسیون که هفتاد سال پیش در کتابش با نام هدف کتابشناسی در مجموعه چهارم، شماره ۱۳ به سال ۱۹۳۲ (صص ۲۲۵-۲۲۸)، ارائه کرده، مهم خواهد بود. وی کلیه وظایف کتابشناسی را به پنج مرحله تقسیم کرده: ۱۴

۴. ضبط و تنظیم و تحلیل
۵. نتیجه

۱. گردآوری
۲. بر شماری
۳. توصیف

گردآوری و بر شماری و توصیف، از کارهای فنی محض به شمار می‌رود و تحلیل و نتیجه، دو کار علمی و در عین حال به مانند کتابشناسی توصیفی هستند. با این حال می‌توان گفت که جنبه علمی موضوع، نهایتاً به جنبه فنی منجر و منتهی می‌شود و بنابراین چندان تفاوتی ندارد که کتابشناسی را فن دانسته و یا علم تلقی کنیم...

انواع کتابشناسی

کتابشناسان معتبر در مورد انواع شاخه‌های این موضوع و نامگذاری‌های آن، چندان اختلاف نداشته‌اند. اسدیل و چند تن دیگر، کتابشناسی را به سه نوع تقسیم کردند:

۱. تاریخی: که شامل بررسی روش‌های گوناگون تولید کتاب از لحاظ چاپ و تزئین آن می‌شود.
۲. تحلیلی (انتقادی): که شامل تحلیل فصول و ترکیب متعدد کتاب و توصیف آن می‌شود.

۳. شمارشی (نظام یافته): که وظیفه‌اش بر شماری و آماده‌سازی فهرست کتاب‌ها و جمع‌آوری فهرست‌های کتابشناسی است.

گرگ و بسترمن، دو نوع تحلیلی و تاریخی را تحت یک عنوان، یعنی (انتقادی) تعبیر کرده‌اند اما همگان در مورد نوع سوم (نظام یافته) اتفاق نظر دارند....
به هر حال، تفاوت آشکاری بین کتابشناسی تاریخی و تحلیلی وجود دارد. ولی هر دو بر علمی که مبتنی بر تحقیق درست است، استوارند. کتابشناسی نظام یافته در حقیقت کار فنی به شمار می‌رود. سه نوع یاد شده، در هم تنیده و غیر قابل تفکیک‌اند و

کتابشناسی علمی این توانایی را دارا است که محققان را در تحقیق جزئی کتاب و ترتیب زمانی چاپ‌های مختلف آن - با تکیه بر اسلوب‌هایی چون جلد سازی کتاب و ویژگی اوراق آن - یاری دهد....

۱. کتابشناسی تاریخی

این نوع از کتابشناسی، مربوط به تاریخ کتاب - به طور کلی - است. تاریخ در این مجال، شامل تمامی رویدادها و کوشش‌های کتابشناختی و صنعت کتاب و در درجه اول، کتاب‌های چاپی خواهد بود.

بسیاری از متخصصان کتابشناس، به این نوع کتابشناسی به عنوان موضوعی ثانوی نگریسته و آن را جزئی از کتابشناسی عمومی، و نه در حد کتابشناسی‌های مهم و جدی، دانسته‌اند. بسیاری از متفکرین در عرصه‌های تاریخ - به ویژه تاریخ نگاران جهانی - در این راستا تلاش‌های بسیار کرده‌اند. در خلال سده نوزدهم، اهتمام فوق العاده‌ای در خصوص مستند سازی وقایع تاریخی صورت پذیرفت و این اهتمام، منجر به تأسیس کتابخانه اسناد عمومی در انگلستان و نهایتاً به اهتمام حقیقی در راستای حفظ اسناد تاریخی شد.^{۱۵}

کتابشناسی تاریخی، صرفاً مربوط به کتاب در مفهوم محدود آن، یعنی کتاب چاپ شده، که در خلال پانصد سال گذشته مشهور شده، نیست. بلکه براساس آرای گِریگ، کتاب شامل «کلیه اسناد متشکل از رموز زبانی^{۱۶} و قطعات سنگی و حتی کاغذهای پایروس و دست‌نوشته‌ها و لوح‌های موم اندود - در هر زمان - است. با همه این‌ها می‌توان مثل کتاب‌های چاپی برخورد کرد، و همگی تحت موضوع کتابشناسی قرار دارند». حتی نقوش دیوارها بر این اساس، شامل موضوع کتابشناسی قرار می‌گیرند. کتابشناسی تاریخی در اصل به بررسی تاریخ کتاب می‌پردازد. چنانچه کتاب، عبارت از یک رسالت فکری ثبت شده و قابل تداول با رموزی مشخص باشد، بنابراین تعریف، تاریخ کتاب یا کتابشناسی تاریخی بر سه محور استوار خواهد بود:^{۱۷}

الف) رمزی که اطلاعات یک کتاب به وسیله آن به ثبت رسیده است. این رمز، همان نگارش با کلیه انواع آن بوده و شامل صوت یا شکل، یا هر دو می‌شود. چنانچه این رمز می‌تواند یک کد کامپیوتری یا لیزری نیز باشد.

ب) وسیله و واسطه‌ای که اطلاعات به وسیله آن و یا بر روی آن ثبت می‌شوند. این

وسيله ممکن است از مواد طبیعی که انسان در پیرامونش پیدا کرده، و یا از مواد مصنوعی که انسان ویژه این کار تولید می‌کند و نیز وسایلی که برای ثبت اطلاعات به کار می‌رود، گاه وسایلی تقلیدی / ابتدایی مانند قلم و دوات و گاه جدید، همچو چاپ و اشعه لیزر باشد.

ج) اطلاعات یا رسالت فکری که مؤلف آن را به خواننده القا می‌کند و این همان چیزی است که در تاریخ کتاب به نام تاریخ اندیشه یا تاریخ علم شناخته می‌شود. تاریخ اندیشه، سه بُعد از رسالت فکری را بررسی می‌کند: موضوع یا شاخه و نشأت و تطور آن. مهم‌ترین مؤلفان در موضوع همراه با ارتباط آنها با تغییر زمان و آنگاه مهم‌ترین کتاب‌هایی که در آن موضوع نگاشته شده است به همراه ارتباط این کتاب‌ها با تغییر زمان و با مؤلفان در آن موضوع.

۲. کتابشناسی تحلیلی و متنی

با وجود اینکه کتابشناسی معمولاً به عنوان راهنمای اطلاعات شناخته می‌شود، اما تعریف دیگری قبل از آن وجود دارد و آن بررسی تفصیلی شکل مادی کتاب است که به نام کتابشناسی تحلیلی شناخته می‌شود. وظیفه و کار این نوع از کتابشناسی، توصیف مادی کتاب است. کتابشناسی متنی، فراتر از توصیف مادی، به اختلافات متنی کتاب‌های خطی و چاپی و چاپ‌های مختلف یک کتاب می‌پردازد. و غالباً این دو در تحقیق علمی با نام کتابشناسی تحلیلی - متنی نامگذاری می‌شوند.^{۱۸}

از سده هیجدهم، علم کتابشناسی در راستای تحلیل و توصیف مادی کتاب‌ها به کار رفت و در این حوزه، کتابشناسی به تعیین چاپ‌های اول و بهتر می‌پرداخت. اما در سده بیستم، کوشش‌ها مصروف امور تکنولوژیک چاپ، مانند بررسی اصلاح چاپ‌ها، چاپ‌های مسروقه و اسلوب‌های چاپ و... گردید.

بررسی چاپ و شکل مادی کتاب‌ها، کتابشناسی تحلیلی یا انتقادی (Critical Or Analytical) نام گرفت و به توصیف تفصیلی و ظاهر کتاب‌ها، کتابشناسی توصیفی (Descriptive Bibliography) اطلاق گردید....

تفاوت آشکاری بین کتابشناسی تحلیلی و متنی وجود دارد. کتابشناسی تحلیلی، بیشتر به جنبه مادی کتاب به قصد استنباط رویکردهای کلی تولید آن در زمانی مشخص یا مکان ویژه‌ای می‌پردازد و بررسی جنبه‌های مادی کتاب، مثلاً صفحه عنوان،

هوامش، شماره گذاری، اختلاف چاپ‌ها، ورق و ویژگی‌های فنی و هنری آن و بافت متن و... مربوط به این نوع از کتابشناسی است. کتابشناسی متنی بیشتر به متن کلمات مؤلف و بررسی متن مؤلف و انتقال این متن از نسلی به نسل دیگر و از مکانی به مکان دیگر می‌پردازد. همچنین بررسی ارتباطات بین متون مختلف از لحاظ سرقت، گزینش، اختصار، شرح، تعلیق، تقریر و... به این کتابشناسی مربوط است. از طریق کتابشناسی متنی، امکان انتساب کارهای مجهول به مؤلفان حقیقی فراهم می‌آید، همچنان که از طریق کتابشناسی تحلیلی، امکان انتساب کتاب به ناشر یا طابع به دست می‌آید. این دو کتابشناسی با هم در تحقیق هویت کتاب و تشخیص چاپ‌های تقلبی از قانونی، مساعدت می‌کنند...^{۱۹}

مهم‌ترین کتاب‌هایی که کتابشناسی را از این ناحیه مورد بررسی قرار داده‌اند، عبارتند از:

۱. R.B. Mc Kerrow. An Introduction to Bibliography، ۱۹۲۷، که هم اکنون یک اثر کلاسیک در این موضوع بوده و به سال ۱۹۲۷م با عنوان مقدمه بر کتابشناسی به چاپ رسیده است.
۲. کتاب جدیدتری که تکرار و دنباله کتاب اولی است با عنوان: Philip Gas Kell: A New Introduction to Bibliography (مقدمه‌ای جدید بر کتابشناسی ۱۹۷۲م)

۳. کتابشناسی نظام یافته

فهرست کتابشناسی را می‌توان به نقشه یا یک عکس یا تصویر توضیحی، مانند دانست. این فهرست، راهنمای شایسته‌ای برای یک کتابدار و کتابشناس، در جهان عریض و پر وسعت و آشفته کتاب خواهد بود. همچنان که هیچ کشتی‌بانی بدون وجود نقشه یا تصویر راهنما دریانوردی نکرده، در عالم کتاب نیز هیچ کتابداری نمی‌تواند بدون وسایل و فهرست‌های کتابشناسی، نقش مؤثر در این عرصه را داشته باشند.^{۲۰}

درخواست کتاب از طریق عنوان یا مؤلف یا موضوع، یک درخواست معمولی است که فهرست (اندیکس) کتابخانه، جواب‌گوی این نیاز خواهد بود. فهرست کتابخانه در جایی که محتویات یک کتاب مورد تقاضا باشد، جواب‌گو نخواهد بود، و یا در جایی که کتاب مورد نظر در کتابخانه موجود نباشد و یا اینکه مطلب مورد تقاضا در قالب

نشریات و جزوه‌های کوچکی که معمولاً جزء فهارس نیستند، باشد... در اینجا تنها کتابشناسی [نظام یافته] است که با فهرست‌های مرتب و منظم خود به این مهم می‌پردازد....

کتابداران و نیاز به کتابشناسی‌های نظام یافته

معمولاً هنگامی که کتابداران از کتابشناسی سخن می‌گویند، منظورشان عموماً، کتابشناسی نظام یافته یا همان فهرست کتاب‌ها یا نوارهای صوتی و تصویری و... است. هدف این فهرست، مساعدت مراجعه‌کنندگان در دست‌یابی به مواد مورد نظر، یا شناخت مکان دقیق منابع و مواد است به طوری که یک سیستم وسیعی از موضوعات و عناوین را شامل شود. معدل کنونی عناوین منتشر شده در سطح جهانی و منطقه‌ای، تقریباً معادل سه برابر رشد آدمیان در سراسر عالم است. این در حالی است که آدمیان فناپذیرند، اما کتاب‌ها در جای خود نگهداری می‌شوند و همواره در حال حیات‌اند.

مسئله‌ای که هم‌اکنون کتابشناسان به آن مشغولند، این است که انتشار کتاب‌ها و تولیدات فکری با این کثرت و گستردگی، موجب عدم توانایی ما بر آگاهی کامل از کتاب‌ها و ثبت و ضبط آنها خواهد شد...^{۲۱} آمار ذیل در این راستا، بیانگر حجم بالای تولیدات فکری بوده و جای تأمل و نظر دارد:

■ از سال ۱۹۵۵ تا ۱۹۷۵ م - یعنی در طول ۲۰ سال - تعداد عنوانها از ۲۶۹۰۰۰ عنوان به ۵۶۸۰۰۰ عنوان افزایش یافت. این آمار در سال ۱۹۹۶ به بیش از ۸۰۰۰۰۰ عنوان رسید.

■ در سال ۱۹۰۰ م حدود ۱۰۰۰۰ نشریه منتشر می‌شد و هم‌اکنون این رقم به یک میلیون نشریه بالغ می‌شود.

■ در برخی برآوردها آمده است که اطلاعات منتشره در هر ۱۰ تا ۵۰ سال به دو برابر افزایش می‌یابد. البته معدل رشد سالانه تولیدات فکری در اینجا بین ۴ تا ۸٪ منظور شده است. برخی آمارها نشان می‌دهد که تولیدات سالیانه اطلاعات اسنادی پیش بینی شده، به ۱۲ تا ۱۴ میلیون سند می‌رسند. نیز تعداد افرادی که در این تولیدات سهیم هستند، بین ۳۰ تا ۳۵ میلیون نفر در تغییرند. همچنین آمار نشریات کنونی در سطح جهانی، نزدیک به یک میلیون است و پیش‌بینی می‌شود در هر سال نزدیک به ۱۵ هزار نشریه جدید به آنها اضافه شود.^{۲۲}

بحث و جدل‌های زیادی پیرامون تعداد دقیق اطلاعات انتشار یافته در سال‌های گذشته صورت گرفته، اما در این میان کمیّت و حجم برآورد اطلاعات چندان مهمّ نیست، بلکه کیفیت و نوع اطلاعات از اهمیت بالایی برخوردار است....

کتابشناسان / کتابداران و به کارگیری کتابشناسی‌ها

کتابشناسان، عمدتاً از کتابشناسی، ضبط و راهیابی به اطلاعات را می‌خواهند، لذا کتابشناسی‌ها به طور قطع، شامل سه عنصر و ویژگی هستند:

۱. جامعیت و کاملیت

کتابشناس، بایستی توسط کتابشناسی - خواه کتابشناسی جزئی یا مجموعه‌ای - به اسناد ملی در تمامی زمینه‌ها دست یابد. اسناد و اطلاعاتی که به هنگام بوده و نیز اطلاعاتی که در گذشته انتشار یافته و یا پیشنهاد نشر آن در آینده ارائه می‌شود. مجموعه این اطلاعات می‌تواند فرامرزی و فراتر از یک منطقه خاص باشد.

۲. دست‌یابی به اطلاعات جزء

کتابشناسان، معمولاً از کتابشناسی، یک مجموعه کلی از کتاب‌ها، نشریه‌ها، مخطوطات و... را در نظر دارند. لذا بایسته است یک کتابشناسی کامل، تحلیلی باشد، به نحوی که کتابداران و کتابشناسان را به جزئیات اطلاعات و اسناد علمی رهنمون سازد. ۲۳

۳. اشکال مختلف

کتاب‌ها در بیشتر کتابشناسی‌ها، عنصر اساسی تلقی می‌شود. اما یک کتابشناسی جامع می‌بایست تمامی انواع و اشکال کارهای علمی و فکری انتشار یافته، همچون گزارش‌ها و اسناد تا جدیدترین تکنولوژی‌ها را شامل شود...

انواع کتابشناسی‌ها

اگر به انواع کتابشناسی‌های نظام یافته نظری بیفکنیم، اقسام متعددی از کتابشناسی‌های خاص و تخصصی و محدود در آنها یافت می‌شود. ویلیام کتز،

کتابشناسی‌های نظام یافته را به غربال‌های مختلف تشبیه کرده است. کتابشناسی‌های جهانی به مثابه بزرگترین غربال بوده و در حقیقت، غربالی نیست که برخی کارها را باقی و برخی کارها را رها کند، بلکه شبیه اسفنجی است که همه چیز را می‌مکد. همچنین کتابشناسی‌های ملی و تجاری، شبیه غربالی است که در داخل آن، کارهای خاصی به صورت کاملاً جزئی و شمارشی باقی می‌ماند، مانند کتابشناسی نویسنده‌ای مشخص....

عناصر گردآوری

از بین عناصر مهم جمع‌آوری اطلاعات، موارد ذیل اساسی‌اند:

زمان: کتاب‌های انتشار یافته در زمانی مشخص و محدود.

مکان: کتاب‌های انتشار یافته در منطقه، ناحیه و یا شهری معین.

نوع: کتابشناسی‌های کتاب‌ها، مقالات، نشریه‌ها، نقشه‌ها، نوارهای صوتی و

تصویری و غیره.

موضوع: کتابشناسی‌های خاص در یک موضوع خاص. و موضوع می‌تواند شخصی

یا مکانی باشد....

می‌توان کلیه انواع و اقسام کتابشناسی‌ها را در دو گروه بزرگ منحصر کرد که در هر

یک، انواع کتابشناسی‌ها داخل شوند:

کتابشناسی‌های جهانی (Universal Bibliography)

از لحاظ نظری، کتابشناسی جهانی را می‌بایست شامل تمامی تولیدات انتشار یافته

و چاپ شده در کلیه زمینه‌های فرهنگی - شامل کتاب‌ها و غیر از آن - از آغاز تاریخ

تاکنون و نیز آینده دانست؛ یعنی تهیه یک شناسنامه جهانی برای تمامی تولیدات فکری

انسان‌ها، و این رویایی بیش نیست. در عمل می‌توان این نوع کتابشناسی را شامل

کتابشناسی‌ای دانست که به زمان یا مکان یا زبان یا نوع خاصی محدود نمی‌شود. برخی

از محققان، بعضی فهرست‌های ملی و فهرست‌های عمومی‌ای را که کتابفروشان بزرگ

در بازارهای جهانی صادر می‌کنند، چیزی شبیه به کتابشناسی جهانی تلقی می‌کنند،

حال آنکه در عمل نیز کتابشناسی جهانی را بایست یک رؤیا تلقی کنیم.

برخی از دانشمندان، کار تهیه یک کتابشناسی جهانی را آغاز کردند. دانشمندانی

چون پول آتلیه (۱۸۶۸ - ۱۹۴۴) و هنری لافونتین (۱۸۵۳ - ۱۹۴۳) در بروکسل به

سال ۱۸۹۵ م. در این پروژه، افزون بر ۱۲ میلیون برگه از تولیدات فکری دنیا جمع آوری شد و نوشته‌اند به هنگام توقف این پروژه در سال ۱۹۱۸، تعداد برگه به ۱۵ میلیون عدد رسیده بود.

گرچه این برگه‌ها دارای ارزش و فایده هستند، اما نمی‌توان آنها را مجموعه کتابشناسی جهانی دانست. مدخل مناسب برای این گونه کتابشناسی‌های جهانی، که تمامی کتابهای منتشره دنیا را ثبت می‌کنند، همانا فهرست‌های منتشره از کتابخانه‌های بزرگ دنیا همچو موزه بریتانیا، کتابخانه ملی پاریس، کتابخانه لنین مسکو و فهرست‌های کتابخانه کنگره ایالات متحده آمریکا خواهد بود.

فهرست‌های موزه بریتانیا
British Museum. Dep. Of Printed Books.
General Catalogue Of Printed Books. London. B.M. 1959

این فهرست بر اساس ترتیب هجائی نام‌های مؤلفان است و شامل کتاب‌های موجود در موزه بریتانیا از سده پانزده میلادی تا پایان سال ۱۹۵۵ م به زبانهای مختلف، به جز زبان‌های شرقی. این فهرست، دارای راهنمای موضوعی در هر پنج سال یکبار بوده و تا سال ۱۹۶۳ م همه ساله اضافات و الحاقاتی بر آن فهرست، انتشار یافت.

فهرست‌های کتابخانه ملی پاریس
Paris, Bibliotheque Nationale, Catalogue
General Des Livres Imprimés Auteurs. Paris, IMP. Nat, 1897

این فهرست بر اساس ترتیب هجائی نام‌های مؤلفان بوده و اطلاعات ویژه‌ای از کتاب‌ها به دست می‌دهد. این فهرست شامل تمامی کتاب‌هایی است که به کتابخانه ملی پاریس تا تاریخ ۱۸۹۷ م راه یافته‌اند. نیز این فهرست شامل کتاب‌هایی می‌شود که اشخاص در کار تألیف آن دخیل بوده‌اند و توسط گروه‌های معنوی نوشته نشده‌اند و نشریه‌ها را هم شامل نمی‌شود.

فهرست‌های کتابخانه کنگره
U.S. Library Of Congress. a Catalogue Of Books
Represented By L.C. Printed Cards Issued To July 31. 1942. An Arbay, Edward
Press. 1942-1946. 162 Volumes.

این فهرست بر اساس ترتیب الفبایی نام مؤلفان یا عناوین برگه‌های تهیه شده - در

صورتی که از مدخل‌های اصلی باشند - از کتاب‌های موجود در کتابخانه کنگره در موضوعات و زبان‌های مختلف از سال ۱۸۹۸ م است.^{۲۴} هم‌اکنون فهرست مشترک ملی ایالات متحده (Catalogue National Union) جای فهرست یاد شده را گرفته است. این فهرست اخیر، چنانچه دکتر Luis shores نوشته: «شامل کتاب‌های چاپ شده است و تعداد ۱۳ میلیون برگه‌ای که در این راستا تهیه شده، نشانگر بخش اندکی از پروژه‌ای است که انتظار می‌رود تمامی اسناد تمدن بشری شامل کتاب‌ها، مقالات و اطلاعات و مواد سمعی و بصری و... را تا رسیدن به یک فهرست جامع، احصا و گزارش کند.»^{۲۵}

تهیه فهرست مشترک ملی، هزینه‌های کلانی را در بر دارد. چه می‌توان آن را تقریباً یک کتابشناسی جهانی دانست. سر آغاز شکل‌گیری این رؤیا، در اول ژانویه ۱۹۵۶ م بوده، یعنی زمانی که فهرست کتابخانه کنگره با فهرست مشترک ملی در آمیخت.

تعداد مجلدات این فهرست در حال حاضر بالغ بر ۸۰۰ جلد شده است، این فهرست علاوه بر موجودی کتابخانه آمریکا، شامل گزارش مطبوعات ۶۰۰ کتابخانه در جای جای ایالات متحده را در بر می‌گیرد.

National Bibliography

کتابشناسی ملی

کتابشناسی ملی، مهم‌ترین ابزار ثبت کتابشناسی در هر کشور به حساب می‌آید. اکثر کشورها در حال حاضر به انتشار کتابشناسی ملی خود دست زده‌اند و در این راستا بیشتر کتابخانه‌های ملی آنها به این مهم پرداخته‌اند. کتابخانه‌های ملی، معمولاً در تدوین کتابشناسی ملی، بر مطبوعات ملی که بر اساس قانون و اسپاری صورت می‌گیرد تکیه می‌کنند. با اینکه اغلب کشورها با حمایت و نظارت‌های دولتی اقدام به انتشار کتابشناسی ملی می‌کنند، اما استثنائاتی نیز ملحوظ است. به عنوان مثال ایالات متحده و هلند، کتابشناسی ملی‌شان بیشتر جنبه تجاری داشته است. متولیان تهیه کتابشناسی ایالات متحده با نام کتابشناسی ملی بریتانیا (BNB)، کتابخانه‌ها و ناشرین و فروشندگان کتاب هستند. در آلمان شرقی این کتابشناسی توسط مؤسسه کتاب آلمان در لایپزیک منتشر می‌شود. مؤسسه مذکور را ناشران آلمان در سال ۱۹۳۱ م تأسیس کرده‌اند... تهیه کتابشناسی فرانسه (Bibliographie De La France) در سال ۱۸۱۱ م آغاز شده و به صورت هفتگی انتشار می‌یابد. این کتابشناسی، حاوی کتاب‌ها، جزوات، مطبوعات دولتی، اطلس‌ها، نقشه‌ها و آثار موسیقایی بر اساس ترتیب مصنف، همراه با راهنمای

سالیانه مؤلفان، عناوین و موضوعات است. از سال ۱۹۳۳ م یک کتابشناسی تجاری به صورت ماهانه در این کشور منتشر می‌شود که شامل کتاب‌ها و جزوات انتشار یافته در فرانسه است. رساله‌های دانشگاهی، اطلس‌ها، مطبوعات دولتی و آکادمی‌ها و کتاب‌های انتشار یافته به زبان فرانسه در تمام دنیا را نیز در بر می‌گیرد.

در سال ۱۹۷۱ م دو فهرست یاد شده در یک فهرست با نام کتابشناسی ملی فرانسه ادغام و به صورت هفتگی انتشار یافت. و هر ماه و فصل و سال به صورت مجموعه نیز ارائه می‌شود.

کتابشناسی آلمان شرقی از سال ۱۹۳۱ م انتشار می‌یافت و شامل دو بخش (مطبوعات تجاری به صورت هفتگی) و (مطبوعات جمعیت‌ها و مؤسسه‌ها به صورت ماهانه) می‌شد.

انتشار کتابشناسی آلمان غربی از سال ۱۹۴۷ م شروع و به صورت هفتگی با راهنمای مؤلف، همراه با دیسکت رایانه‌ای (از سال ۱۹۶۸ م) منتشر می‌شود.

از دیگر کتابشناسی‌های ملی می‌توان به کتابشناسی آمریکا ۱۹۰۳ - ۱۹۳۴ م که شامل مطبوعات سال‌های ۱۶۳۹ تا ۱۷۹۹ است، اشاره کرد. و نیز فهرست مختصر کتاب‌های چاپ شده در انگلستان و اسکاتلند و ایرلند و انگلستان، چاپ‌های خارج (۱۴۷۵ - ۱۶۴۰) که افرادی چون و. پولاد و رد گریف در سال ۱۹۲۶ به تهیه آن اقدام کرده‌اند....

کتابشناسی ملی لیبی

کتابشناسی ملی لیبی (/ البلیو جرافیه الوطنیه اللیبیه) در سال ۱۹۷۲ م از طرف وزارت تبلیغات و فرهنگ لیبی انتشار یافت. این کتابشناسی شامل دو بخش می‌شود: بخش اول، مربوط به ثبت نشریات سال‌های ۱۸۶۶ تا ۱۹۷۱ م است که با ورود صنعت چاپ در لیبی و ظهور اولین روزنامه‌ی عربی با عنوان (طرابلس الغرب) به سال ۱۸۶۶ م آغاز شد. در این بخش همچنین کلیه‌ی روزنامه‌ها، مجلات و نشریه‌ها، به استثنای نشریه‌های سالیانه، در دو قسمت مورد بررسی قرار گرفته است: قسمت اول، شامل نشریه‌های جاری تا ژانویه ۱۹۷۲ و قسمت دوم، شامل نشریه‌های غیر جاری که از سال ۱۸۲۷ تا ۱۹۷۱ م ادامه و سپس متوقف شدند. تعداد این نشریه‌ها در خلال سال‌های یاد شده به ۳۲۰ عدد می‌رسد که شامل نشریه‌های عمومی و تخصصی و عربی و غیر عربی

می‌شود....

گزارش توصیفی نشریه‌ها شامل، عنوان نشریه، تاریخ اولین شماره (یا سال انتشار) و سپس تاریخ توقف نشریه است. آنگاه بعد از موارد یاد شده، توضیحات دیگر به شرح ذیل آمده:

۱. زبان نشریه (در صورتی که غیر از زبان عربی و یا به زبان عربی مختلط با زبان دیگر بوده باشد)؛

۲. زمان انتشار نشریه (روزانه، هفتگی، ماهانه و...)

۳. بهای تک شماره و اشتراک سالانه؛

۴. اسم ناشر؛

۵. عنوان مکانی که نشریه در آن چاپ می‌شده؛

۶. حجم و عنوان فرعی آن و ذکر تعداد تیراژ؛

۷. هرگونه گزارشی که موجب روشنگری بیشتر پیرامون نشریه باشد؛

۸. در صورتی که زبان نشریه غیر عربی باشد ترجمه عربی عنوان آن آمده؛

۹. شماره مسلسل نشریه که مربوط به راهنمای اصلی کتابشناسی شود....

بخش دوم این کتابشناسی، ویژه کتاب‌ها و تحقیقات و اطلاعات مربوط به سال‌های ۱۹۵۱ تا ۱۹۷۱ م می‌شود. این بخش، شامل سه قسمت مهم، یعنی: مطبوعات ناشرین و چاپخانه‌های تجاری و دانشگاه لیبی و همچنین مطبوعات حکومتی و انجمن‌های دیگر و نیز مطبوعات آموزشی و کلاسیک می‌شود... از سال ۱۹۷۲ م به بعد، نام این کتابشناسی به کتابشناسی عربی لیبی تغییر نام یافت.

النشرة المصرية للمطبوعات؛ قاهره ۱۹۵۵ م

این نشریه از سال ۱۹۶۹ م به نام نشرة الابداع القانوني تغییر نام یافت. ماهنامه‌ای که به دفعات به صورت یک جا عرضه شد که یکی از آنها شامل سال‌های ۱۹۵۵ تا ۱۹۶۰ و دیگری شامل ۱۹۶۱ تا ۱۹۶۲ می‌شود. این نشریه به چهار بخش تقسیم می‌گردد: ۲۷ در قسمت اول، کتاب‌ها بر اساس موضوعی و سیستم دیوئی مرتب شده‌اند و ذیل هر موضوع، نام کتاب‌ها به صورت الفبایی آمده است. قسمت دوم، شامل گزارش کتاب‌های آموزشی و کودکان بر اساس موضوع و همان رده بندی دیوئی است. در قسمت سوم، نمایه عناوین کتاب‌ها، نمایه مؤلفان، مترجمان و... به ترتیب هجایی و

راهنمای موضوعات به ترتیب هجایی آمده است. در قسمت چهارم نیز به کتاب‌های انتشار یافته به زبان‌های اروپائی در مصر، در خلال سال‌های یاد شده، پرداخته شده و نمایه‌های ویژه‌ای برای آن تهیه گردیده است.

النشرة العراقية للمطبوعات

شماره اول این نشریه در سال ۱۹۶۱ م تحت عنوان نشرة الايداع للمطبوعات العراقية به چاپ رسید و شامل مدخل‌های مطبوعات عربی و کردی و ترکی قدیم (ترکمانی) عراق بود و مطبوعاتی را که در عراق به زبان‌های انگلیسی و دیگر زبان‌های اروپایی به چاپ رسیده در بر نمی‌گرفت. اما در شماره‌های بعدی به این کتابشناسی اضافه شدند... این مجله کتابشناختی از شماره چهاردهم به الببلیو غرافیه الوطنیه العراقية / کتابشناسی ملی عراق تغییر نام یافت....

کتابشناسی الجزایر

به جهت ثبت و حصر تولیدات محلی، کتابخانه ملی الجزایر، این نشریه ادواری را به راه انداخت. این کتابشناسی که شامل کتاب‌ها و نشریات در موضوعات مختلف است، در هر سال دو بار انتشار می‌یابد. اولین شماره آن به سال ۱۹۷۴ م به چاپ رسید....

کتابشناسی ملی تونس

شماره اول آن در سال ۱۹۷۱ م به چاپ رسید و شامل منشورات ملی مصوب قانون نشر است. در سال ۱۹۷۴ م کتابشناسی گذشته تونس از سال‌های ۱۹۵۶ تا ۱۹۸۶ م انتشار یافت، که شامل منشورات غیر رسمی و بر اساس رده بندی دهدهی دیوئی، و فهرست شده بر اساس شیوه انجمن استاندارد کردن فرانسه (AFNOR) به اضافه نمایه‌های عناوین، مؤلفان و... است. در سال ۱۹۷۵ م همچنین کتابشناسی گذشته تونس از سال‌های ۱۹۶۹ تا ۱۹۷۳ م شامل ۴۸۹ کتاب از منشورات غیر رسمی تونس بر اساس رده بندی دهدهی جهانی انتشار یافت. در همان سال کتابشناسی نشریات تونس با عناوین ذیل منتشر شد:

۱. الببلیو غرافیه التونسية للدوريات العربية ۱۸۶۰ - ۱۹۷۵ م.
۲. الببلیو غرافیه التونسية للدوريات العلمية ۱۹۵۶ - ۱۹۷۵ م.

کتابشناسی ملی لبنان

از سال ۱۹۶۴ انتشار یافت و از سال ۱۹۷۱ با عنوان النشرة البلیو جرافیه اللبنائیة جهت دست آوردهای فکری و انتشاراتی لبنان، از طرف دار المکتب الوطنیه به چاپ رسید. نیز در خلال سال ۱۹۹۶ م کتابشناسی ملی لبنان، شامل کلیه منشورات لبنان و منشوراتی که در سال ۱۹۹۵ م درباره لبنان به بحث پرداخته‌اند، انتشار یافت. این کتابشناسی توسط شرکت (MERS) با هزینه وزارت فرهنگ و آموزش عالی لبنان منتشر شد.

کتابشناسی ملی مغرب / مراکش

انتشار این کتابشناسی از: ۱۹۶۰ توسط خزانه کتاب‌ها و اسناد عمومی مغرب آغاز شد. در شماره سال ۱۹۸۰ م این کتابشناسی، به مطبوعات مغربی (به زبان عربی و فرانسه) که به موجب قانون ایداع مغرب وارد کتابخانه شده، پرداخته است.^{۲۸} بخش اول: شامل مطبوعات عربی و بخش دوم: شامل مطبوعات صادره به زبان فرانسه است...

کتابشناسی ملی اردن

از سال ۱۹۸۰ م توسط انجمن کتابخانه‌های اردن، با انتشار مجلد اول تحت عنوان: السجل السنوی للانتاج الفکری فی الاردن لعام ۱۹۷۹ م آغاز گردید....

کتابشناسی ملی سوریه

در سال ۱۹۸۵ م اولین مجلد کتابشناسی ملی سوریه (مربوط به سال ۱۹۸۴) انتشار یافت. این کتابشناسی در بردارنده اطلاعات، توصیفات و گزارشات از مطبوعاتی است که در خلال سال ۱۹۸۴ به موجب قانون (ایداع = ذخیره سازی) به کتابخانه الاسد سوریه وارد شده.

کتابشناسی ملی سعودی

جامع ترین کار کتابشناسی در کشور سعودی است. هدف این کتابشناسی، احصا و تتبع تولیدات فکری در مملکت عربی سعودی، و یا منشوراتی است که سعودی‌ها یا مؤسسات سعودی به نشر آنها همت گماشته، و یا تالیفاتی که توسط آنها در خارج از

کشور به چاپ رسیده است. آغاز این کتابشناسی از سال ۱۸۸۰ بوده است. کتابخانه ملی فهد، مسئولیت گردآوری و احصای منشورات مملکت سعودی را به عهده دارد. از جمله فعالیت این کتابخانه تألیف: معجم المطبوعات العربية ۱۹۲۵ - ۱۹۷۰ (علی جواد الطاهر) است که به ترتیب الفبایی اسامی مؤلفان تهیه شده است. نیز تألیف کتاب حركة التألیف و النشر فی المملكة العربية السعودية توسط یحیی ساعاتی که در آن حدود ۸۰۰ کتاب از مؤلفان سعودی یا اجانب مقیم در آن کشور جمع آوری شده و شامل دو فهرست مؤلف و عنوان بوده و به سال ۱۹۷۹ م به چاپ رسیده است.

کتابشناسی ملی بحرین

فعالیت در راستای تهیه کتابشناسی در بحرین در اواخر سال ۱۹۷۶ - یعنی زمانی که راهنمای کتابخانه‌ها و مطبوعات بحرین، انتشار یافت - آغاز گردید. در سال ۱۹۸۰ اولین کتابشناسی مستقل در ۲۲ صفحه به زبان عربی انتشار یافت.

این کتابشناسی شامل چهار بخش می‌شود: بخش نخست شامل مطبوعات دولتی است. بخش دوم شامل کتابشناسی مؤلفین بوده و بخش سوم شامل مجلات و جرایدی که در بحرین صادر شده و متوقف شده را دربر دارد. در بخش چهارم نیز به روزنامه‌ها و مجلات جاری و مستمر بحرین پرداخته شده است.

در سال ۱۹۸۴ راهنمای کتابخانه‌های عمومی و کتابشناسی بحرین به عنوان ضمیمه بخش دوم کتابشناسی بحرین در ۵۱ صفحه بزرگ شامل موارد ذیل انتشار یافت:

- ۱- لیست پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد؛
- ۲- کتابشناسی تألیفات بحرینی؛
- ۳- روزنامه‌ها و مجلات؛
- ۴- مطبوعات دولتی....

کتابشناسی ملی قطر

انتشارات دار الکتب القطریة، از سال ۱۹۷۰ م دست به انتشار لیست تألیفات قطری به صورت سالانه - بر اساس روش دیوئی - با راهنمای مؤلف، عنوان و موضوع زده است. این کتابشناسی ملی در دو بخش عربی و فرانسه و هر یک در قالب سه بخش تنظیم شده است:

منشورات رسمی (دولتی و انجمن‌ها)، منشورات غیر رسمی (مؤسسات خاص) و تألیفات دانشگاهی (پایان‌نامه‌ها و تحقیقات دانشگاهی). این کتابشناسی دارای راهنمای مؤلفین، عناوین و موضوعات است....

کتابشناسی‌های منطقه‌ای Regional Bibliography

هر کتابشناسی که انتشارات منطقه مشخصی را که میان مجموعه‌ای از مناطق توسط یک ویژگی هم‌سنخ شده‌اند، ثبت و ضبط کند، کتابشناسی منطقه‌ای گویند. بهترین مثال برای یک کتابشناسی منطقه‌ای، کتابشناسی منطقه‌ای West Indies است که تحت عنوان Current Caribbean Bibliography انتشار می‌یابد. این کتابشناسی شامل انتشارات منطقه اطراف دریای کارائیب، که دارای مسائل و قضایای مشترک هستند، می‌باشد.^{۲۹} همچنین کتابشناسی Books In English که توسط کتابخانه موزه بریتانیا با همکاری کتابخانه کنگره آمریکا انتشار می‌یابد، ویژه کلیه انتشاراتی است که به زبان انگلیسی در تمامی دنیا منتشر می‌شود. در بریتانیا همچنین یک کتابشناسی تحت عنوان Cumulative Book Index ویژه مطبوعات زبان انگلیسی وجود دارد. نیز فهرست Biblio شامل مطبوعات زبان فرانسوی که در سطح جهانی منتشر می‌شود. این فهرست از سال ۱۹۳۳ انتشار یافت.^{۳۰} همچنین النشرة العربية للمطبوعات که توسط اداره توثیق و معلومات سازمان تربیت، فرهنگ و علوم با همکاری دارالکتب قاهره انتشار می‌یابد، از مثال‌های خوب برای کتابشناسی منطقه‌ای به شمار می‌روند....

کتابشناسی موضوعی Subject Bibliography

کتابشناسی‌های موضوعی، از لحاظ حجم و کیفیت جامعه تحت پوشش، متفاوتند. این نوع کتابشناسی‌ها ویژه یک موضوع یا بیشتر، انتشار می‌یابند. کتابشناسی‌های موضوعی از مهمترین وسایل و ابزار در تحقیقات علمی به شمار می‌روند. برخی انجمن‌ها، آکادمی‌ها و مراکز پژوهشی، در خصوص انتشار این نوع کتابشناسی، به جهت تسهیل در کار محققان و مساعدت آنها، اقداماتی انجام داده‌اند. از جمله کتابشناسی‌های موضوعی، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

کتابشناسی ادبیات انگلیسی کمبریج که در سال ۱۹۴۰ م در قالب چهار جلد به چاپ رسید. چاپ جدید آن نیز در سال ۱۹۷۰ م به انجام رسید.
F.W.Batson, The

Cambridge Bibliography Of English Literature 4Vol, 1940: New Ed.1970FF.
از دیگر کتابشناسی‌هایی که صرفاً موضوعی بوده و ویژه منطقه یا زبان خاصی نیست، همان کتابشناسی صادره توسط یونسکو است که در پاریس به سال ۱۹۵۱ م انتشار یافت و از سال ۱۹۶۲ م به Stevens در لندن انتقال یافت با این عنوان:
International Bibliography Of The Social Sciences.^{۳۱}

از دیگر کتابشناسی‌های موضوعی در سطح ملی می‌توان به سه مورد ذیل اشاره کرد:

1. British Medical Book List: London, 1950
2. American Seintific Books... 1960-62, 1962-63, 1963-64 Ed.by.p.
3. Steckler.N.Y., 1962- 64.^{۳۲}

از بارزترین کارهای موفق در حوزه کتابشناسی موضوعی در موضوع کتابخانه‌ها و اطلاع رسانی، کتابشناسی: London Library : Library And Information Science Abstracts. Association 1950.^{۳۳} است.

این کتابشناسی از طرف انجمن کتابخانه‌های بریتانیا به صورت فصلنامه همراه با ارائه مجموعه‌ای سالانه انتشار می‌یابد. از دیگر کتابشناسی‌های موضوعی در همین موضوع Library Literatures, New-york wilson. 1934 است که توسط شرکت ویلسون در آمریکا از سال ۱۹۲۱ به صورت آزمایشی انتشار یافت و از سال ۱۹۳۴ به صورت منظم به چاپ رسید. از کتابشناسی‌های موضوعی در زبان عربی: الدلیل البلیوگرافی للانتاج الفکری العربی فی مجال المکتبات و التوثیق است که توسط محمد فتحی عبدالهادی در قاهره از اداره التوثیق و المعلومات بالمنظمة العربیة للتربیة و الثقافة والعلوم به سال ۱۹۷۶ انتشار یافته است....

کتابشناسی‌های اشخاص Personal Bibliography

این کتابشناسی‌ها مربوط به تألیفات یک نویسنده مشخص است و گاهی به آن بیوبیلیوگرافی اطلاق می‌شود. برخی از این نوع کتابشناسی‌ها ساده بوده و از حد یک فهرست توصیفی آثار یک مؤلف در پایان شرح حال او فراتر نمی‌رود. اما پاره‌ای از آنها تفصیلی و عمقی است، مانند کتابشناسی‌های ذیل:

1. F.W.Ebich & L.L.Schucking, A Shakspeare Bibliography (1931: Supplement 1937).

2. Michael Sadler, Trallope : A Bibliography (1928).

در زبان عربی از این دست کتابشناسی‌ها به مؤلفات الغزالی اثر عبدالرحمن بدوی (قاهره، دارالقلم، ۱۹۶۱ م) و مؤلفات ابن سینا، از جورج شحاته فنواتسی (قاهره: دارالمعارف، ۱۹۵۰ م) و مؤلفات ابن خلدون، اثر عبدالرحمن بدوی، (قاهره) می‌توان اشاره کرد.

پی‌نوشتها

۱. سعد محمد المجرسی. البلیوغرافیا و دراستها فی علوم المکتبات، القاهره، جمعیة المکتبات المدرسیة، ۱۹۷۴، ص ۱۰.
۲. لروی هارولد لیندر. نشأة البلیوغرافیا الوطنیة الشاملة الجاریة، ترجمه عبدالمنعم محمد موسی، القاهره: الهیئة المصریة العامه للکتاب ۱۹۸۴، ص ۷.
۳. نویل مالکلیس لویز: البلیوغرافیا، ترجمه بهیج عثمان، مراجعة نصری زغیب، بیروت: منشورات عویدات ۱۹۸۹، ص ۸-۲۱.
4. Chakraborti, M.L. Bibliography In Theory and practice. World. press. Calcutta: 1791.p.1.
5. The oxford english Dictionary. Vol.1(A.B). P.846.
6. I bid
7. Stokes, Roy . The function of bibliography. Second Ed. Agrafton book. 1982, p.3.
8. I bid. 4
9. ALA. Glossary of library terms. Chicago: The American. Library Association. 1943.P.11.
10. Chakraborti.M.L.Op.Cit.P.19.
11. Robinson. A.M.Lewin. Systematic Bibliography. Clive Bingham London: 1978.P.11.
12. Baymon. Robert. Elements of Bibliography : A Simplified Approach. Metuchen : London: 1981.P.4.
13. Chakraborti.M.L.Op-Cit. P.3.
14. Robinson, A. M.Lewin, Op.Cit.P.12-18.
15. Stoles. Roy. Op. Cit.P138.
16. Ibid. P139.

١٧. شعبان عبدالعزيز خليفه: البليو جرافيا او علم الكتاب. دراسة في اصول النظرية البليو جرافية و تطبيقاتها النظرية العامة، القاهرة: الدار المصرية اللبنانية، ١٩٩٧ ص ١٣٢ - ١٣٣.

18. Katz, William A.Introduction To Refrence Work. Vol.I.Bastic Information Sources. 2.nd.Ed. New York: Mc Graw Hill. 1974. P.31.

١٩. شعبان عبدالعزيز خليفه، همان ص ١٣٣ - ١٣٤.

20. Ibid. P.25.

٢١. حسن عماد مكاوي. تكنولوجيا الاتصال الحديثة في العصر المعلومات. القاهرة: الدار المصرية اللبنانية، ١٩٩٣، ص ٢٥.

٢٢. همان، ص ٣٥.

23. Ibid.

24. Robinson, A.M.Lewin, Systematic Bibliography Clive Bingley, London, 2nd Ed. , 1971, P.14.

٢٥. نزار محمد علي. قوائم المؤلفات أو البليو جرافيات. بغداد: وزارة الاعلام - مديرية الثقافة، ١٩٧٢ م (سلسلة الكتب الحديثة ٤٥) ص ١١.

26. Ibid., P.14.

٢٧. عبدالستار الفلوجي. مدخل لدراسة المراجع. القاهرة: دارالثقافة للطباعة و النشر، ١٩٧٤ م، ص ٩٩ - ١٥٥.

٢٨. الوضع البليو جرافي بالاقطار العربية؛ التعريف بالبليو جرافيا التومية القطرية، ملتقى الحصر البليو جرافي بالاقطار العربية. تونس ٢١ - ٢٧ فوريه ١٩٧٩ م.

29. Robinson, A.M.Lewin. Op. Cit., P.15.

٣٠. محمد سلمان علي. البليو جرافيا الماضي و الحاضر، دمشق: منشورات وزارة الثقافة، ١٩٩٥، ص ٨٦ - ٨٧.

٣١. عبدالستار الفلوجي، همان، ص ١٥٣.

٣٢. همان، ص ١٥٤.

٣٣. فتوحى ميري عبودي. تقويم المراجع العربية و الاجنبية، وكالة المطبوعات (د.ت) ص ٧٨ - ٧٩.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی